

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТІЛЕСНОГО ДОСВІДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТІЛЕСНОСТІ ЖІНКИ

Савченко Н. В.

аспірантка кафедри психології

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-1297-2187

ninailkiev2304@gmail.com

Ключові слова: жіноча тілесність, образ тіла, суб'єктивний досвід, мова тіла, вербалізація фізичного «Я», функціонування, формувальний вплив.

У статті представлені теоретичні й практичні засади психокорекційної роботи психолога з формування тілесності в молодих жінок з урахуванням досвіду дитячо-батьківських взаємин, що склалися в дитинстві. Узагальнено наукові погляди щодо визначення співвідношення тілесного та психічного в психології, фізіології, психотерапії. До важливих доробків сучасної психології тілесності віднесено положення про структуру образу тіла як взаємодію когнітивного, емоційного й регулятивного компонентів. Підкреслена теоретична та практична вагомість психологічного дослідження феномена тілесності на основі суб'єктивного підходу.

Продемонстровано, що в сучасній психології залишаються незгодженими концептуальні погляди на структуру тілесності жінки, а також недостатньо з'ясовані питання вербалізації тілесного Я і саморефлексії тілесного потенціалу в процесі становлення жінки як особистості. Аргументовано, що потреба в концептуальній моделі формування й розвитку тілесності жінки зумовлена її прагненням до рефлексії особистісного суб'єктивного досвіду, усвідомленням своїх особливостей і потенційних можливостей. Обґрунтовано властивості свідомості жінки як її феноменологічного досвіду. Акцентовано увагу на тому, що тілесний досвід дає змогу жінці зрозуміти навколишнє середовище й інтегруватися в ньому.

На основі вивчення психологічних підходів до розуміння механізмів формування тілесності в процесі становлення особистості проаналізовано корекційний потенціал вербалізації тілесного досвіду як ефективного інструменту саморефлексії тілесного «Я» в рамках індивідуальної та групової психологічної роботи з тілесністю жінки. Дослідження механізмів формування й розвитку тілесності жінки найбільш доцільно будувати на розумінні психіки як інформаційного ресурсу, що програмується мовою в суб'єктивно-соціальному середовищі. Перспективою дослідження визначено моделювання за множинним лінійним прогнозуванням для визначення предикторів та ефекторів тілесності молодих жінок.

VERBALIZATION OF BODY EXPERIENCE AS A METHOD OF PSYCHO-CORRECTIONAL EFFECT ON THE FORMATION OF WOMEN'S CORPOREALITY

Savchenko N. V.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine
ninaikiev2304@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1297-2187*

Key words: *female corporeality, body reflection, subjective experience, body language, verbalization of physical «I», functioning, formative influence.*

The article presents the theoretical and practical principles of psychocorrectional work of a psychologist on the formation of corporeality in young women, taking into account the experience of child-parent relationships that was developed in childhood.

Scientific views on determining the ratio of corporeal and mental in psychology, physiology, psychotherapy are generalized. Important achievements of modern psychology of corporeality include the thesis on the structure of the body reflection as the interaction of cognitive, emotional and regulatory components. The theoretical and practical importance of psychological research of the phenomenon of corporeality on the basis of a subjective approach is emphasized.

It has been shown that in modern psychology, conceptual views on the structure of a woman's corporeality remain inconsistent, but also insufficiently clarified issues of verbalization of the bodily Me and self-reflection of bodily potential in the process of becoming a woman as a person. It is argued that the need for a conceptual model of formation and development of a woman's corporeality is due to her desire to reflect on personal subjective experience, awareness of her features and potential. The properties of a woman's consciousness as her phenomenological experience are substantiated. Emphasis is placed on the fact that corporeal experience allows a woman to understand the environment and integrate into it.

Based on the study of psychological approaches to understanding the mechanisms of corporeality formation in the process of personality formation, the author analyzes the corrective potential of the verbalization of bodily experience as an effective tool for self-reflection of the bodily "I" within the framework of individual and group psychological work with the corporeality of a woman.

It is most expedient to study the mechanisms of formation and development of a woman's corporeality on the understanding of the psyche as an information resource, a programmable language in a subjective social environment. The prospect of further development is based on the model of multiple linear forecasts for the designation of predictors and factors in the strength of young women.

Постановка проблеми. Інтерес до тіла та його проявів супроводжує людство в процесі всієї його історії. З огляду на поширеність у соціумі тілесних практик за відсутності єдиної концептуальної моделі тілесності, нині стає актуальним дослідження феноменології тілесності й методики її ґрунтового й усебічного вивчення.

Актуальність концептуалізації категорії «тілесність» на сучасному етапі розвитку соціуму

зумовлюється передусім тим, що людська тілесність так чи інакше вбудована в будь-який вид діяльності: наше тіло бере участь у всьому, що ми робимо. За допомогою тіла ми презентуємо себе і взаємодіємо з навколишнім світом. Наше тіло й усе, що з ним пов'язане, є одним із засобів самовираження [6].

Природа тіла, закономірності його відображення, стосунки з ним та уявлення про нього, сут-

ність тіла й тілесності активно обговорюються на наукових конференціях, відображаються та описуються в наукових статтях, міждисциплінарних збірниках, серійних публікаціях. Феномену тілесності, незважаючи на його складність і багатовимірність, присвячено безліч ґрунтовних наукових робіт у галузі філософії, соціології, культурології й психології.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що сьогодні в психології недостатньо праць, присвячених дослідженню феноменології тілесності жінки. Як наслідок, дотепер залишаються незгодженими наукові погляди на структуру тілесності жінки, є недостатньо з'ясованими питання вербалізації тілесного Я і саморефлексії тілесного потенціалу в процесі становлення жінки як особистості. Високо оцінюючи здобутки українських і зарубіжних науковців, зазначимо, що в сучасній психологічній теорії та практиці відсутні комплексні дослідження, які присвячені формуванню тілесності в молодих жінок.

У вітчизняній психології існують лише поодинокі дослідження з окресленої проблематики: рефлексія тілесного досвіду як засіб самопроекування особистості [5], співвідношення тілесності й соціальності в людині та суспільстві [10], дослідження саморефлексії тілесного потенціалу молодої жінки [1; 12].

До важливих доробків психології тілесності доцільно віднести положення про внутрішню психологічну структуру та зміст тілесності (Г. Ложкін), образ тіла і його місце в структурі самосвідомості (О. Соколова), структуру образу тіла як взаємодію когнітивного, емоційного й регулятивного компонентів (А. Рождественський), тілесність як результат соціокультурного означення (І. Журавльов), опосередкування змістом (В. Зінченко).

На сучасному рівні розвитку наукового пізнання проблема тілесності в жінок розроблялася в межах психологічних досліджень з позицій інтегративного, особистісного, діяльнісного, суб'єктивно-вчинкового, аксіологічного й інших підходів, що відображено в працях Г. Балла, З. Карпенко, В. Рибалки, В. Роменця, М. Савчина, В. Татенка та ін. В останні роки в українській психологічній науці все активніше досліджується проблема наукового обґрунтування феноменології тілесності в просторі життєвих перспектив особистості [12].

Разом із тим варто відзначити, що проблеми механізмів формування та видів тілесності в жінок різних вікових категорій сьогодні залишаються не розробленими. Потреба в концептуальній моделі формування та розвитку тілесності в жінок насамперед зумовлена тим, що жінці властиве прагнення до встановлення позитивного психологічного контакту зі своїми близькими та

оточуючими, до розкриття своїх особливостей і потенційних можливостей. Прагнення до розуміння власної тілесності в молодій жінки виступає як фундаментальна характеристика жіночої сутності, зумовлює розкриття вищих смислів і вибудовування жінкою подальших програм саморозвитку й самовдосконалення.

Мета статті – на підставі аналізу підходів до розуміння механізмів формування тілесності в процесі становлення особистості обґрунтувати значення вербалізації тілесного досвіду як ефективного інструменту психокорекційного впливу в роботі з тілесністю жінки.

Виклад основного матеріалу. Наявні сьогодні філософські та психологічні погляди на сутність поняття тілесності сходяться в тому, що цю категорію необхідно розглядати, ураховуючи взаємозв'язок трьох її рівнів: суб'єктивного, соціально-культурного й фізіологічного. Виходячи із цього, існує потреба розглянути, як компоненти тілесності можуть бути вписані в означені рівні. Якщо взяти за основу той факт, що тілесність – це насамперед суб'єктивне сприйняття психікою власного тіла, то важливо описати не тільки компоненти тілесності, а й процес їх формування через представлення образу тіла у психіці.

Найбільш значний внесок у розуміння феномена образу тіла, закономірностей його формування та значення зробили психоаналітичні дослідження (Х. Дойч [2], Ф. Дольто [3], М. Кляйн [4], Ж. Лакан [8], М. Малер [9], З. Фройд [14], П. Шильдер [15]). Власне, психоаналітичний підхід став історично першим напрямом, що позначив проблему образу тіла та ініціював її вивчення.

Так, у рамках психоаналітичного напрямку образ тіла визначається як інтегрована уява, сформована на основі того, як суб'єкт пізнає і відчуває своє тіло, як взаємодіє з власним тілом і за допомогою нього з іншими. Увага акцентується на тому, що образ тіла завжди є несвідомим і має індивідуальний характер, пов'язаний з історією суб'єкта, представлений як синтез його емоційного досвіду [3].

Представники психоаналітичного підходу наголошують на необхідності дослідження не лише фізіологічних, а й психологічних причин формування сприйняття власного тіла, при цьому визначаючи поняття «образ тіла» як картину нашого власного тіла, яку ми створюємо в голові [15].

Важливим концептом для розуміння образу тіла є уявлення про «стадію дзеркала», запропоноване Ж. Лаканом. Згідно з його поглядами, стадія дзеркала як «репрезентація постійної структури суб'єктивності» є центральною ланкою розвитку дитини, завдяки якій відбувається цілісне сприйняття себе як «тілесної єдності», з'являється досвід самоотожнення й формується ідентич-

ність. Отожнення себе з відображенням сприяє «збірці» цілісного образу тіла, дитина знаходить «броню відчуженої ідентичності» [8].

Спираючись на проаналізовані концепції, можна констатувати, що всі психоаналітичні теорії акцентують увагу на важливості здатності матері до емоційного, вербального й тактильного віддзеркалення дитини. Завдяки цьому формується образ тіла дитини – як синтез різних психічних репрезентацій чуттєвого досвіду – кінестетичного, аудіального та візуального. Порушення цих базових основ тілесного й емоційного досвіду призводить до спотворення образу тіла, є причиною таких явищ, як розлад харчової поведінки, порушення сексуальності, самоушкодження тощо.

Образ тіла – це інтегрована психічна репрезентація тілесного досвіду суб'єкта в процесі взаємодії зі значимим іншим. Образ тіла включає в себе перцептивні, когнітивні й емоційні компоненти, формується на основі життєвого досвіду та відображає світовідчуття особистості та її психологічні труднощі. Це складна єдність несвідомих уявлень, відчуттів, переживань, пов'язаних з участю тілесності в історії розвитку суб'єкта [13].

Суттєвою характеристикою образу тіла є межі, за допомогою яких суб'єкт здатний відрізнити «Я» від «не Я». Поняття «межі образу тіла» запропоноване В. Тауском, С. Фішером і С. Клівлендом, які вважали, що відсутність меж і їх розмитість виявляють неможливість здобуття власної ідентичності, формування цілісного образу «Я». Великий внесок у розуміння меж зробили представники школи об'єктних відносин (В. Бйон, Д. Віннікот, М. Кляйн, Дж. Макдугалл, М. Малер та ін.), які відзначали, що формування меж відбувається в ранньому дитинстві, у процесі первинної сепарації дитини від матері. Можливість цього віддалення повністю залежить від умов психосексуального розвитку дитини, від характеру її взаємин із батьками.

Найбільш повно процес формування цілісного «Я» висвітлено в теорії сепарації-індивідуації М. Малер. У рамках концепції обґрунтовується ідея, що набуття ідентичності, формування меж залежить від тілесної та емоційної взаємодії матері й дитини. Тактильні контакти дитини з матір'ю сприяють переживанню відчуття меж власного тіла. Наголошується, що тактильно-кінестетична стимуляція дитиною свого тілесного «Я» сприяє розвитку та інтеграції її образу тіла. Не менш важливою є здатність матері справлятися з емоційно нестабільними станами дитини, тим самим формуючи в дитини почуття базової довіри. Це емоційне прийняття забезпечить возз'єднання й консолідацію репрезентацій себе в цілісний образ «Я», репрезентацій материнського об'єкта в цілісний образ матері [9].

На думку українських дослідників, тілесність означає наділеність тілом, володіння ним і найрізноманітніші способи його «використання», «зв'язаність тілом», «зафіксованість у тілі». Якщо тіло як субстанція є феноменом людини – «річчю-для-нас», то тілесність як один із рівнів людської сутності є ноуменом людини, «річчю-в-собі» й «річчю-для-себе» [7].

Для позначення латентної можливості реалізації особистістю власної тілесності, рефлексії тілесного потенціалу як процесу усвідомлення особистістю власного тілесного досвіду вітчизняні вчені використовують термін «тілесний потенціал». Тілесність трактується як якісна визначеність фізичного буття особистості й аналізується як одиниця самосвідомості та реалізації особистістю власних можливостей, у зв'язку з чим виділяються три типи саморефлексії тілесного потенціалу: вітальний, конформний та особистісний [12].

Дослідники намагаються співвіднести тілесність і мову, розмежовуючи загальносоціальну мову, яка ґрунтується на словниках і визначеннях, затверджених наукою, і суб'єктивну мову, в основі якої є індивідуальна історія розвитку суб'єкта. Так, існує позиція, що людина народжується в «купелі мови», мови соціальної, але уявлення про власну тілесність додатково продиктовано тим Іншим, що пов'язує суб'єкта зі словом. Відповідно до цього, уся дана людині реальність є результатом соціального конструювання, здійснюваного мовою, і тут знову виникає відчуження, тільки в слові, а саме визначене значення слова в суспільстві не дорівнює значенню того ж слова в суб'єкта [8].

Новітні наукові здобутки приводять до прийняття тієї позиції, що психіка є специфічною інформаційною системою, діяльність якої програмується в соціальному інформаційному середовищі через мову. Зокрема, обґрунтовано ідею, що мозок є, з одного боку, біологічним екраном, на який проектується інформація, включаючи всі знання про себе і про навколишній світ, а також про зміст внутрішніх ментальних процесів. З іншого боку, мозок водночас є операційною системою і біологічним сервером, де накопичується, зберігається й продукується вся інформація, передача якої здійснюється тільки через соціальне середовище й тільки на основі мовного програмування мозку [11].

Якщо спробувати узагальнити наші концептуальні розвідки, то можна припустити, що тілесність являє собою перехрестя і зв'язок біологічного, соціального та суб'єктивного: «біологічне (природне) тіло» – біологічний рівень; «образ тіла» («зовнішня тілесність») – соціальний рівень; «внутрішня тілесність» – індивідуально-суб'єк-

тивний рівень. Два останніх пов'язані з проблематикою соціальної та суб'єктивної мови.

Тілесність – це результат вписання суб'єктом свого тіла в психічний простір за допомогою слів іншого. Через слова тіло ніби індивідуально прошивається окремими для кожного фонемами.

Для ефективної індивідуальної роботи психолога з формуванням жіночої тілесності необхідно враховувати такі нюанси: бажано, щоб сам фахівець мав розвинений суб'єктивний тілесний досвід і зрілу психічну структуру, а саме вкорінений у своїй біологічній статі, з досвідом батьківства. Це пов'язано передусім із тим, що жіноча позиція опосередкована чоловіком, який може відкрити вимір жіночого в психіці в біологічній дівчини.

Варто приділити увагу на теоретичній підготовці психолога. Психіка по-різному з'єднана з тілом, а сама тілесність представлена в психіці через психічні уявлення про внутрішні тілесні відгуки, які виникають через слова іншого, що формують систему уявлень про власне тілесне буття, вона може бути свідомою та несвідомою. Я-тілесне – це інстанція у свідомості, що самоусвідомлює цей феномен. Саморефлексія – це механізм, за допомогою якого здійснюється пізнання тілесного досвіду.

Важливим етапом при індивідуальному консультуванні є визначення жінок, із якими не варто проводити роботу з формування тілесності. За результатами проведеного нами емпіричного дослідження, це жінки, які становлять групу категорії «відокремлена тілесність». У цьому випадку робота може призвести до підвищення тривожних станів, тому що всі психічні опори вибудовані на зовнішніх орієнтирах і жінка не здатна диференціювати внутрішні відгуки.

Досить тривалою може бути робота з формування тілесності із жінками, які представляють групу категорії «частково розвинута тілесність». Від спеціаліста в цьому випадку вимагається висока здатність до контейнування емоцій, емпатія та диференціювання власних тілесних станів. Основне поле роботи буде присвячене вербалізації та прийняттю суб'єктивних переживань особистості.

Жінки, які становлять групу категорії «сплутана тілесність», характеризуються тим, що мають досить розвинуту тілесність, вони чудово орієнтуються у своїх тілесних станах, можуть їх вербалізувати, але мають складнощі в любовних сценаріях, питаннях сексуалізації. Ж. Лакан називав це «сімейним сценарієм невротика», де основним механізмом психологічного захисту є витіснення. Саме такі суб'єкти найчастіше звертаються за індивідуальним консультуванням.

Варто виділити специфічні нюанси, які бажано тримати на увазі при індивідуальному консульту-

ванні жінки: при аналізі ідентифікації необхідно розмежувати вибір об'єкта, власне ідентифікацію та регрес ідентифікації до вибору об'єкта; вирішальна роль при ідентифікації належить фантазії дитини, хто, на її думку, є об'єктом бажання матері.

Щодо групи жінок, які відносяться до категорії «розвинута тілесність», вони володіють високим рівнем суб'єктивності й задаються питаннями сенсу, парадоксів, етики та естетизму, тому психологу бажано мати широкий кругозір і філософське мислення.

Психічна зрілість жінки визначається не її віком, а пов'язана з відмовою від інфантильної сексуальності й побудовою зв'язку між біологічною та психічною статтю. З. Фройд називав жінку загадкою й досліджував, як нею стають [14]. Дівчинці потрібно пройти шлях від батьківського об'єкта до остаточного вибору об'єкта, зробити поворот не тільки до себе, а й до чоловіка. Лібідинальні потоки проходять через усі фази дитячої сексуальності, отримуючи характеристики цих фаз. Відкриття своєї сексуальності може призвести до придушення сексуальності або неврозу, до зміни характеру, до нормальної жіночності.

Тілесність базується на психічних уявленнях, на тому, як вони пов'язані з тілом. У свою чергу, цей зв'язок виникає в дитинстві в процесі становлення дитячо-батьківських взаємин. Досить вагомою для формування тілесності є наявність чуттєвого зв'язку з первинним материнським об'єктом. Саме здатність до співналаштування з дитиною є запорукою формування тілесності, де кожне слово проширо істинним відгуком тілесного почуття. Ця здатність базується на здатності до саморефлексії. Механізм саморефлексії пов'язаний зі здатністю відчувати внутрішні тілесні відгуки та диференціювати їх.

Щоб набути такої якості, жінці необхідні такі умови: мати інтегрований досвід довіри до себе, що засвоюється через материнське прийняття та здатність диференціювати власні відчуття й відчуття іншого. Можемо припустити, що сам феномен тілесності можливий за умови активації психічних уявлень у певних ситуаціях асоціативним шляхом. І тілесність тим більше розвинута, чим більше в історії суб'єкта було уважних первинних об'єктів, що прошивали його буття доречними словами. Водночас не кожна людина може мати справу зі своєю біологічною статтю, тому розроблена нами програма з формування тілесності в жінок має певні обмеження.

Пропонована програма складається з чотирьох змістових блоків:

1. Інформативний блок передбачає відкриття жінкою нового виміру власної тілесності. Це дає змогу жінці сформулювати психічні уявлення про

важливість рухатись у напрямку до себе, диференціюючи власні відчуття та формуючи нові сенси. Цей вектор роботи тільки формує запит жінки на коригування власної тілесності.

2. Корекційний блок спрямований на діагностування власних складнощів жінки, які можуть бути пов'язані з історією дитинства. Важливими на цьому етапі є індивідуальні консультації, оскільки питання сексуальності має суто індивідуальний характер у кожній жінки.

3. Формувально-розвивальний блок активізує внутрішній вибір жінки стосовно своїх життєвих позицій. Це процес відбувається завдяки виходу жінки з нав'язливого повторення патернів сприйняття на нові горизонти, де є варіативність вибору та досвіду.

4. Рефлексивний блок спонукає жінку, яка вже зіштовхнулася з можливістю вибору та внутрішньої свободи від зовнішніх орієнтирів, задаватися

сенсами свого життя, уже на базі власної тілесності й з урахуванням соціуму визначитися з власною суб'єктивною мірою.

Висновки й перспективи подальших розробок. Підсумовуючи, зазначимо, що ключовими моментами, які варто враховувати в роботі з формування тілесності жінки, на нашу думку, є такі:

– взаємини з первинним об'єктом і ставлення до власного тіла;

– співвідношення «несвідомого образу», «дзеркального образу» і «статевого образу» тілесності;

– співвідношення мовлення й мови тіла.

Як перспективу проведеного дослідження вважаємо доцільним здійснити моделювання за множинним лінійним прогнозуванням для визначення предикторів та ефекторів тілесності жінок і порівняти отримані результати з дослідженням дитячо-батьківських взаємин як предиспозиції формування жіночої тілесності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар К.В. Дослідження саморефлексії тілесного потенціалу молоді жінки. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С. 47–57.
2. Дойч Х. Психологічний аналіз сексуальних функцій жінки / пер. з англ. І. Знаешовой, В. Сергоскої. Москва, 2017. 136 с.
3. Дольто Ф. Бессознательный образ тела. Москва : ERGO, 2006. 376 с.
4. Кляйн М. Психологічні трудові : в 7 т. Іжевск : ІД «ERGO», 2007. Т. I : «Развитие одного ребенка» и другие работы 1920–1928 гг. 374 с.
5. Колярова А.О. Проблематизація рефлексії тілесного досвіду особистості в процесі її самопроекування. *Актуальні проблеми психології* : збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 11. Київ ; Житомир, 2018. Том II : Психологічна герменевтика. С. 148–162.
6. Корнієнко І.О. Тілесна саморепрезентація як детермінанта становлення копінг-стратегій особистості. *Вісник одеського національного університету. Серія «Психологія»*. Одеса : ОНУ, 2013. Т. 18. Вип. 4 (30). С. 168–179.
7. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : дис. ... докт. філософ. наук : 09.00.04. Київ, 2007.
8. Лакан Ж. Функція і поле речі і мови в психоаналізі. *Доклад на Римському Конгресі, прочитаний в Інституті психології Римського Університету 26 и 27 сентября 1953 года*. Москва : Гнозис, 1995. 192 с.
9. Малер М. Процес сепарації-індивідуації і формування ідентичності. *Психоаналітична хрестоматія. Класическі трудові* / под ред. М.В. Ромашкевича. Москва, 2005. С. 158–173.
10. Медведєва Н.С. Проблема співвідношення тілесності та соціальності в людині і суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2005.
11. Решетников М.М. Теорія нематеріальної природи психіки. *XIX Національний конкурс «Золота Психея» по итогам 2017 г.* URL: https://psy.su/mod_files/additions_1/file_file_additions_1_6879.pdf
12. Рождественський А.Ю. Феноменологія тілесності у просторі життєвих перспектив особистості : монографія. Київ : Міленіум, 2005. 294 с.
13. Скугаревський О.А., Фролова Ю.Г. Соціальні фактори формування негативного образу тіла. *Соціологія*. 2004. № 2. С. 61–68.
14. Фрейд З. Хрестоматія. Когіто-Центр, 2016. Том 1 : Три очерка по теорії сексуальності (1905). 382 с.
15. Schilder P. The image and appearance of the human body. New York : International Universities Press, 1978. 315 p.

REFERENCES

1. Bondar, K.V. (2016) Doslidzhennia samorefleksii tilesnogo potentsialu molodoi zhinky. Problemy suchasnoi psikhologii [A research of self-reflection of the bodily potential of a young woman]. Vyp. 33. S. 47–57 [in Ukrainian].
2. Dojch, H. (2017) Psyhoanalyz seksualnykh funktsiy zhenshyn / per. s angl. Y. Znaeshovoy, V. Sergovskoy. [Psychoanalysis of the sexual functions of women]. Moskva. 136 s. [in Russian].
3. Dolto, F. (2006) Bessoznatelnyy obraz tela. [Unconscious body image]. Moskva : ERGO. 376 s. [in Russian].
4. Kljajn, M. (2007) Psyhoanalytycheskiye trudy: V VII t. T. I: «Razvytye odnogo rebenka» y drugye raboty 1920–1928 gg. [Psychoanalytic works]. Yzhevsk : YD «ERGO». 374 s. [in Russian].
5. Koljarova, A.O. (2018) Problematyzacija refleksii tilesnogo dosvidu osobystosti v procesi ii samoproektuvannja. Aktualni problemy psihologii: zb. nauk. pr. In-tu psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrainy. Tom II: Psihologichna germeneytyka. [Problematization of reflection of bodily experience of personality in the process of self-design]. Kyiv. Zhytomyr. Vyp. 11. S. 148–162 [in Ukrainian].
6. Kornijenko, I.O. (2013) Tilesna samoreprezentacija jak determinanta stanovlennja koping-strategij osobystosti. *Visnyk odeskogo nacionalnogo universytetu. Serija: Psihologija*. [Physical self-representation as a determinant of the formation of coping strategies of personality]. Odesa : ONU. T. 18. Vyp. 4 (30). S. 168–179 [in Ukrainian].
7. Kosjak, V.A. (2007) Ljudyna ta ii tilesnist u riznykh formah kultury: dosvid filozofskoi integracii: Dys. ... d-ra nauk: 09.00.04. [Man and his corporeality in various forms of culture: the experience of philosophical integration]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Lakan, Zh. (1995) Funkcija y pole rechy y jazyka v psyhoanalize. Doklad na Rymskom Kongresse, prochytannyj v Ynstytute psihologii Rym'skogo Unyversyteta 26 y 27 sentjabrja 1953 goda. [Function and field of speech and language in psychoanalysis]. Moskva : Gnozyz. 192 s.
9. Maler, M. (2005) Process separacyy-yndyvyduacyy y formirovannyja ydentychnosti. Psyhoanalytycheskaja hrestomatija. Klassycheskiye trudy / pod red. M.V. Romashkevycha. [Separation-individuation and identity formation process]. Moskva. S. 158–173 [in Russian].
10. Medvjedjeva, N.S. (2005) Problema spivvidnoshennja tilesnosti ta socialnosti v ljudyni i suspilstvi: Avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk: 09.00.03. [The problem of the ratio of corporeality and sociality in man and society]. Kyiv, 2005 [in Ukrainian].
11. Reshetnykov, M.M. (2017) Teoryja nematerialnoj pryrody psyhyky. XIX Nacyonalnyj konkurs «Zolotaja Psyheja» po itogam 2017 g. [The theory of the immaterial nature of the psyche]. URL: https://psy.su/mod_files/additions_1/file_additions_1_6879.pdf [in Russian].
12. Rozhdestvenskyi, A.Yu. (2005) Fenomenologija tilesnosti u prostori zhyttevykh perspektyv osobystosti: monohrafiia [The phenomenology of corporeality in the space of life prospects of the individual: a monograph]. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
13. Skugarevskij, O.A., Frolova Ju.G. (2004) Socyalnye faktory formirovannyja negatyvnogo obraza tela. Socyologija. [Social factors in the formation of a negative body image]. № 2. S. 61–68 [in Russian].
14. Frejd, Z. (2016) Hrestomatija. Tom 1. «Try ocherka po teoryi seksualnosti» (1905). [Reader. Volume 1. «Three Essays on the Theory of Sexuality»]. Kogyto-Centr. 382 s. [in Russian].
15. Schilder, P. (1978) The image and appearance of the human body. New York : International Universities Press. 315 p.